



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

25/11 - יום עיון בנושא חינוך למוסר וצדק:

לו"ז:

- 09: 30 - התכנסות בקבוצות
- 10: 00 - פתיחה בקבוצות
- 10: 20 - שלבים בהתפתחות המוסר האנושי : הגדרת מוסר וצדק
- 11: 20 - הפסקה
- 11: 40 - צפייה מודרכת בהקלטת הרצאה בנושא המניע המוסרי
- 12: 30 - הפסקה וארוחת צהריים
- 13: 15 - המפגש בין אחריות חוקית למוסרית
- 14: 15 - איך נחנך ללהיות נכונים/ות?
- 15: 30 - הודעות, עדכונים וסיכום יום
- 16: 00 - סיום

משימות:

- ☐ סגירת מיקום ליום העיון (מתאים למגבלות הקורונה)
- ☐ לעבור עם צוות המרחב והרכזים/ות מהאגף שמצוותים למרחב על היחידות
- ☐ חלוקה לקפסולות של עד 10 משתתפים/ות כולל המדריכים/ות- קפסולות קבועות לכל היום
- ☐ כיבוד בהתכנסות
- ☐ הזמנת ארוחת צהריים (ארוזות בנפרד- חמשיות)
- ☐ לדאוג למקרון ורמקולים לכל קפסולה
- ☐ הכנת 15 דק' של פתיחה בקבוצות – משהו קליל וחברתי
- ☐ הדפסת העזרים המופיעים בחוברת



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

שלבים בהתפתחות המוסר האנושי- הגדרת מוסר, צדק ומידות

חלק א'- הסבר 20 דק'

בשלב הראשון נערוך סבב ובו המשתתפים/ות ישתפו מה האסוציאציה שעולה בהם/ן כאשר אנו מדברים/ות על מוסר, איפה זה פוגש אותם בחיי היומיום וכו'.

לאחר מכן נבקש מהמשתתפים/ות לנסות להגדיר את המילה "מוסר" ואת המילה "צדק", ולרשום לעצמם/ן על שני פתקים את ההגדרות שחשבו עליהן. בהמשך נפזר בחדר הגדרות שונות למילה מוסר (נספח א'), נבקש מהמשתתפים/ות לקרוא אותן ולבחור הגדרה אחת שהתחברו אליה במיוחד או שעוררה התנגדות במיוחד.

בקבוצות הקטנות שנוצרו, נערוך סבב שיתוף, בו המשתתפים/ות יסבירו מדוע בחרו דווקא בהגדרה זו, ואיפה היא פוגשת (אם בכלל) את ההגדרה שכתבו לעצמם/ן.

חלק ב'- פירוק 30 דק'

בחלק זה נלמד קצת יותר לעומק את השלבים בהתפתחות המוסרית של האדם. לצורך כך, נתחלק לקבוצות קטנות (של כ-7 משתתפים/ות בקבוצה), כל קבוצה תקבל טקסט (נספח ב') המפרט את השלבים בהתפתחות מוסרית לפי המודל של לורנס קולברג- הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, ובסופו שאלות מנחות לחשיבה משותפת.

חלק ג'- חשיבה משותפת 10 דק'

עדיין בקבוצות הקטנות, נשלוף כרטיסיה ועליה הגדרות למילה "צדק" (נספח ג'), נבקש מהמשתתפים/ות לנסות לקשור לפי תפיסתם/ן בין המושג "מוסר" לבין המושג "צדק":

- איפה יש קווים משותפים בין המושגים?
- האם יש מקומות בהם אין קשר בין המושגים? או אפילו סתירה?
- האם "באוטומט" שלנו בחיי היומיום אנחנו מתייחסים יותר להיבטים של מוסר או להיבטים של צדק?

נסכם את היחידה בקבוצות הקטנות- זו הייתה התייחסות ראשונה למושגים "מוסר" ו"צדק" בהם נעסוק בהרחבה בהמשך היום.



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

נספח א' - הגדרות מוסר

אמיל דורקהיים (Durkheim, 1933) הדגיש את הסולידריות כתכונה המועדפת שכדאי לרכשה. אין ספק שסולידריות היא תכונה יפה, אך בחינת מידה זו כמידה מועדפת מעידה שהוא לא צפה אפשרות שבשם הסולידריות עלול עם שלם לאבד את דמותו האנושית. דבקות מוחלטת בסולידריות עלולה ליטול מהאדם את האחריות המוסרית. דוגמה זו מראה שאין להצביע על תכונות מוחלטות כעדיפות ולקרוא להן מידות מוסריות. מידות נמדדות במוסריותן בהקשר לנסיבות ולמצב בו הן נבחנות.

היוונים הקדמונים שאלו את סוקרטס, הפילוסוף היווני, 'מהי המידה הטובה?' הם הניחו שייתכן שיש מידה טובה שחובה על בני אדם לרכשה, שתהיה אבן יסוד בהתנהגות אתית. אך סוקרטס ציין בפני בני אתונה, כי המידה הטובה אינה מידה או תכונה שאפשר לרכשה. היא אינה עיקרון לפעולה. לפיו, קיים קושי בהקניית "סל מידות טובות" כזה. המידה הטובה היא למעשה ידיעת הטוב. משמע, ידיעת ההתנהגות הראויה לאור נסיבות ומצבים קיימים. למעשה, אין בנמצא עקרונות מוסריים מוחלטים, היות שעקרונות מוסריים עשויים להשתנות על פי הנסיבות.

לעתים אדם יכול לנהוג על פי עקרונות מומלצים, אך בכל זאת לנהוג באופן לא מוסרי. ואמנם במקורות היהודיים מופיע הביטוי 'נבל ברשות התורה' (רמב"ן, ויקרא, יט, א) משמע, אדם העושה מלאכתו על פי הכתוב, על פי התורה, אך בכל זאת הוא קרוי נבל. כלומר, לצד החוק ולצד התקנה, יש להתחשב תמיד בנסיבות ולשקול כל עניין לגופו.

הפילוסוף היווני פרוטאגורס כבר הצביע על יחסיות המוסר. הוא הדגיש כי הנהגים, הנורמות והתפיסות המקובלים במקום מסוים, הם שמכתיבים את האופי המוסרי של המקום. ולכן, לפי פרוטאגורס, אין אמת אובייקטיבית אחת, אלא תפיסת האמת קשורה לאמונתו ולמצבו של כל אדם ואדם בהתאם למקום שבו הוא חי. יוצא אפוא שנורמות מוסריות קשורות לחברה, לתרבות ולזמן. נורמות מוסריות חשובות לחברה מסוימת, כי הן אמורות לקיים סדר חברתי וערכי מסוים שאותה חברה רוצה ביקרם. יש לציין, כי בלי להבין סדר חברתי-ערכי של חברה מסוימת, אי אפשר גם להבין את העיקרון המוסרי העומד מאחורי הנורמה של אותה חברה. לפיכך חיוב נורמה מוסרית אפשרי רק אם אדם מבין את הרקע החברתי-תרבותי שבה צמחה נורמה זו.

ישנן כמה הוראות מוסר מחייבות המקובלות על רוב בני האדם, והן מופיעות בחברות רבות. במקורותינו, בתהלים טו נאמר: "מזמור לדוד, ה' מי יגור באוהלך? מי ישכון בהר קדשך? הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו; לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרבו; נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע לא ימיר; כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח; עושה אלה, לא ימוט לעולם." מקור זה מדגיש תכונות הקשורות למערך יחסים חברתיים של אדם עם זולתו - כמו איסור לקיחת שוחד, איסור מתן הלוואה בריבית, התנהגות של ישרה ואמת, כנות ועוד. המקור מדגיש כי אותם הנהגים לפי כללים מוסריים אלה "לא יימוטו לעולם" כי ה' יהיה בעזרם. כלומר, התנהלות זו טובה בעיני האל. ואם נשאל מיהו אותו צדיק? - אומר המקור: זה שמבין שמי שראוי שימאסו בו, אכן נבזה הוא בעיניו של הצדיק, ואותו הצדיק, את הראויים לכבוד הוא מכבד.

לפי קאנט: עשה מעשיך רק על פי אותו הכלל המעשי אשר בקבלך אותו, יכול אתה לרצות כי יהיה לחוק כללי, כלומר על כלל מוסרי להיות כזה שאדם ירצה שיהיה עיקרון אוניברסאלי של התנהגות. לפיכך פעולה שלא תתאם את העיקרון הזה, אינה פעולה מוסרית. הצדקתה של התנהגות כמוסרית קיימת אם התנהגות זו יכולה לשמש כלל. משמע, אין התנהגות זו משמשת אינטרס זה או אחר של מישו מסוים, אלא ראוי להכליל פעולה זו כפעולה מוסרית וראויה על כלל הציבור. חובות מוסריות אמורות גם להיות כאלה שאפשר לקיימן, שאינן בלתי אפשריות ואינן מקשות במיוחד על האדם.



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

מוֹסֵר^א

שֵׁם עֵצִים - זָכָר

1. תוֹכָחָה, דְּבָרִי אֲזַהֶרָה אוֹ לָקַח לְהִיטִיב אֶת הַהֲתַנְּהוּגוֹת.

"שָׁמַע, בְּנִי, מוֹסֵר אֲבִידְךָ, וְאַל-תִּשָּׁשׁ תוֹרַת אֲמִידְךָ"

2. עֲנֵשׁ, גָּמוּל עַל מַעֲשֵׂה רָע.

"אֵילַת קְשִׁינָה בְּלֵב-נָעַר, שֶׁבֶט מוֹסֵר יִרְחִיקָנָה מִמָּוֶנוּ"

מוֹסֵר הוא ההבחנה הברורה בין התנהגויות שנחשבות "טובות" לבין אלה שנחשבות "רעות", ולכן זו הבחירה בהתנהגויות הטובות. אחת ממטרות המוסר היא לתת לאדם כללים מנחים וערכים (רע/טוב) להתנהגות בכל תחומי החיים, אשר לא בהכרח עולים עם רצונותיו של האדם) סוכן מוסרי (או עם שאיפותיו. בכלל זה, התנהגותו עם משפחתו חבריו ועמיתיו, עם זרים, בפוליטיקה, במדע, במקומות ציבוריים, כלפי עצמו, כלפי בעלי חיים, כלפי כדור הארץ ואף כלפי בני אדם עתידיים או היפותטיים (שעשויים להיוולד).

ויקיפדיה

המילה "מוסר" מופיעה בתנ"ך 41 פעמים, בפעם הראשונה בספר דברים, פרק י"א, פסוק ב': "וַיִּדְעָתֶם הַיּוֹם כִּי לֹא אֶת-בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ וְאֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֶת-מוֹסֵר ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶת-גְּדֻלּוֹ אֶת-יְדוֹ הַחֲזָקָה וְזֶרְעוֹ הַנְּטוּיָהּ". היא נובעת מהשורש העברי יס"ר, ממנו מגיעה גם המילה ייסורים.

נספח ג'- הגדרת המושג "צדק":

רוהלס דן במושג "צדק" מעבר לבירור משפטי ושיפוט צורני, בדיון רחב הכולל את האדם וחירותו, זכויותיו והווייתו החברתית השוויונית. היחיד נתפס כישות רציונלית, בעל יכולת שיפוט וכושר החלטה הנובעים מחירותו ועצמאותו; היחיד שהוא כזה מנסח לעצמו את הצדק בשני עקרונות מכוננים:

1. לכל איש ואיש תהיה זכות שווה לכלל מערכת החירויות הבסיסיות המקיפה ביותר ועולה בקנה אחד עם מערכת חירויות דומה לכולם.

2. אי שוויוניות חברתיות וכלכליות מן הדין שיוסדרו בצורה כזאת שתהיינה שתיהן (א) מעניקות יתרון תועלת מרביים לאלה המקופחים ביותר בהתאם לכלל החסכוניות הצודק, (ב) שהמשרות והתפקידים יהיו פתוחים לכל בתנאים של שוויון הזדמנויות הוגן.

בני אדם בוחרים עקרונות צדק תכניים משמעותיים מתוך הסכמה, ומפעילים אותם מרצון ובהוגנות על ידי מיסוד תואם ותכנון חיים רציונלי (בו רואה רוהלס את "הטוב" בחברה). שיפוט ובחירה כאלה אפשריים, ואף עולים בד בבד עם הגיוון וההבדלים בתכנונים הפרטיים הרציונליים, במסגרת שני עקרונות הצדק עליהם הוסכם.



תיאוריית ההתפתחות המוסרית של קולברג

קולברג פיתח תיאוריה בה ההתפתחות המוסרית מתרחשת בשלבים, בהתאם להתפתחות הקוגניטיבית. הוא התעניין בנימוקים אותם נותנים ילדים ובוגרים לסיפור שבמרכזו דילמה מוסרית, לפיהם הסיק שקיימות 3 רמות בסיסיות בהתפתחות המוסרית, ובכל רמה שני שלבים.

שלבי ההתפתחות המוסרית לפי קולברג:

1. **רמת הקדם מוסכמות** (גילים 4-10): ברמה זו השיפוט נעשה על-פי תוצאות ולא על-פי כוונות. אם בעקבות הפעולה נענש האדם, מעשהו רע בעיני הילדים, ואם המעשה שעשה זיכה אותו בתגמול – הילדים רואים אותו כחיובי. שני השלבים ברמה זו הם:

א. **מדיניות העונש**: בשלב זה הילד מציית לכללים כדי להימנע מעונש.

ב. **מדיניות השכר**: ילדים בשלב זה מתנהגים לפי כללי החברה כדי לזכות בתגמול כלשהו.

יש מבוגרים שהתפתחותם המוסרית נעצרה בשלב זה. כאלה הם העבריינים השופטים מעשה כטוב או רע לא על-פי שיקולים מוסריים, אלא על בסיס שיקולים תועלתניים של שכר ועונש.

2. **רמת המוסכמות** (גיל 13 לערך): ברמה זו השיפוט נעשה בזיקה לכללי החברה. השלבים ברמה זו הם:

א. **מדיניות הילד הטוב**: בשלב זה מבקש הפרט לקבל אישורים. התנהגות מוערכת כטובה או ככונה אם היא תואמת את הנורמות החברתיות, ובמיוחד אם החברה הקרובה נותנת לה אישור מפורש.

ב. **מדיניות החוק והסדר**: בשלב זה מחשיב הפרט את הסדר החברתי, ורואה בו תנאי להמשך קיום החברה. האדם מתנהג כראוי כאשר הוא עושה את המוטל עליו ומכבד את נורמות החברה וכלליה.

3. **רמת העל-מוסכמות**: ברמה זו השיפוט נעשה על בסיס ערכים ועקרונות מוסריים שהם מעבר למוסכמות החברתיות, ולעיתים אף בניגוד להן. לפי מחקריו של קולברג, רק 10% מהבוגרים מגיעים לשלב השני ברמה זו. שני השלבים ברמה זו הם:

א. **מדיניות החוזה החברתי**: בשלב זה מכבד האדם את הסדר החברתי, לא מתוך מטרה, אלא משום היותו פרי של אמנה חברתית – חוזה בין בני אדם. העיקרון הדמוקרטי ועיקרון כיבוד זכויות הפרט מבטאים את מחויבות הפרט להסכמה הכללית.

ב. **מדיניות העיקרון המוסרי**: בשלב זה המעשה נשפט על-פי המצפון האישי, בהתאם לעקרונות מוסריים אוניברסליים, כמו צדק, כבוד לזכויות הפרט ושוויון. המוסר עומד מעל לחוק ומעל לסדר החברתי הקיים.

ביקורת על התיאוריה:

מחקרים שונים מעלים שלוש נקודות ביקורת עיקריות:

1. התיאוריה של קולברג מעמדית/ אליטיסטית.

2. התיאוריה לוקה בהטייה מגדרית.

3. התיאוריה לוקה בהטייה תרבותית.



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

דילמה:

"באירופה עמדה אישה על סף מותה בגלל סוג מסוים של סרטן. הרופאים חשבו שיש תרופה אחת שתוכל להצילה. זו הייתה צורה של רדיום שגילה לא מזמן רוקח מאותה העיר. התרופה הייתה יקרה לייצור, אבל הרוקח דרש פי עשר מהסכום שעלה לו ייצור התרופה. הוא שילם 200 דולר על הרדיום ודרש 2000 דולר למנה קטנה של התרופה. בעלה של החולה, היינץ, פנה לכל מי שהכיר כדי ללוות את הכסף, אך הצליח לאסוף רק 1000 דולר, מחצית ממחיר התרופה. הוא אמר לרוקח שאשתו גוועת וביקש ממנו למכור אותה בזול יותר או לשלם תמורתה מאוחר יותר. אך הרוקח אחר: "לא, אני גיליתי את התרופה ואני מתכוון להתעשר ממנה". היינץ נתקף ייאוש ופרץ לחנתו של הרוקח, לגנוב את התרופה למען אשתו".

האם היה הבעל צריך לעשות זאת?

שאלות לדיון:

1. מה לדעתכם/ התשובה לדילמה? איפה הייתם/ ממקמים את תשובתכם/ ב"מדרג" שלבי התפתחות המוסר?
2. כיצד יענה לדילמה אדם בכל אחד מהשלבי התפתחות המוסר שסקרנו? מדוע?
3. האם יכולים להיות מקרים בהם אדם מגיב לסיטואציות שונות באופן שונה, שלא דווקא תואם את שלב ההתפתחות המוסרית בו הוא נמצא בד"כ?

אחת הביקורות המרכזיות כנגד המודל של קולברג הוא של חוקרת בשם קרול גיליגן, הטוענת כי בתיאוריה של קולברג יש הטיית מגדר נגד נשים, זאת בין היתר משום שהיא נוצרה ע"י גברים והנתונים מבוססים על נבדקים זכרים ועל הפתרונות שהם הציעו לדילמות, שמשקפים נקודת ראות גברית. קולברג טוענת שנשים מגיעות רק לשלב 3 בפתרון הדילמה המוסרית ואילו גברים מגיעים לשלבים גבוהים יותר, ולפיכך נראה כי נשים נוטות להיות פחות מוסריות. גיליגן לא הכחישה את ההבדלים בין המינים, אך פיתחה מודל שיסביר הבדלים אלו, וטענה שיש צורך בשתי תיאוריות שונות כדי לתאר את התפתחות המוסר השונה של שני המינים - המוסריות של הגברים מונחית מתוך עיקרון הצדק והחוקים, ואילו המוסריות של הנשים מונחית מתוך הדאגה לאחר, שאינה פחותה מבחינה ערכית מהצדק. נטען כי דפוסים אלה נובעים מדרכי החיברות השונות של גברים ונשים בתרבות המערבית. לפיכך, שני הקולות השונים בהתפתחות המוסרית לפי גיליגן הם:

- **אוריינטציה הצדק**, המזוהה עם העולם הגברי, מדגישה שמירה על זכויות, קריאה לצדק, נאמנות לחוקים, לוגיקה, אינדיבידואליות ואוטונומיה.
- **אוריינטציה הדאגה לאחר**, המזוהה עם העולם הנשי, מדגישה דאגה לזולת, רגישות וקשר לאחרים, תוך דגש על אחריות למין האנושי ופחות על עקרונות מופשטים. יש רצון להימנע מפגיעה באחרים ולשמור על יחסים וקשרים, גם במחיר של הקרבה עצמית.

שאלות לדיון:

1. מה דעתכם/ על הביקורת של גיליגן על התיאוריה של קולברג?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

דף למנחה - תשובות אפשריות לדילמה, לפי השלבים בהתפתחות המוסרית:

שלב 1 – רמת הקדם מוסכמות:

מדיניות העונש:

בעד – אם אתה נותן לאשתך למות, אתה נכנס לצרות. יאשימו אותך על שלא הוצאת את הכסף הדרוש להצלתה ויערכו חקירה נגדך על מותה של אשתך.

נגד – אסור לך לגנוב את התרופה כי יתפסו אותך וישליכו אותך לכלא אם תעשה זאת. ואם תתחמק מזה, המצפון יציק לך ותחשוב שהמשטרה עומדת לתפוס אותך בכל רגע.

מדיניות השכר:

בעד – אם יתפסו אותך, תוכל להחזיר את התרופה ולא תקבל עונש חמור. לא יפריע לך לרצות תקופת מאסר, אם אשתך תחכה לך כאשר תשתחרר.

נגד – אולי הוא לא יקבל תקופת מאסר ארוכה אם יגנוב את התרופה, אבל אשתו בוודאי תמות לפני שישתחרר, כך שזה לא יועיל לו הרבה. אם אשתו תמות, אסור לו להאשים את עצמו, זו לא אשמתו שיש לה סרטן.

שלב 2 – רמת המוסכמות:

מדיניות הילד הטוב:

בעד – אף אחד לא יחשוב עליך רעות אם תגנוב את התרופה, אבל משפחתך תחשוב שאתה בעל לא אנושי אם לא תגנוב. אם תניח לאשתך למות, לעולם לא תוכל שוב להסתכל למישהו בעיניים.

נגד – לא רק הרוקח יחשוב שאתה פושע, כולם יחשבו כך. אחרי שתגנוב, תרגיש רע כי תחשוב איך המטת חרפה על משפחתך ועל עצמך, לא תוכל להסתכל לאף אחד בעיניים.

מדיניות החוק והסדר:

בעד – אם יש לך איזה שהוא חוש של כבוד, לא תניח לאשתך למות רק מפני שאתה מפחד לעשות את הדבר היחיד שיציל אותה. תמיד תרגיש אשם על שגרמת למותה אם לא תמלא את חובתך כלפיה.

נגד – אתה גונב למען אשתך. אולי אתה לא מודע לכך שאינך נוהג כשורה כשאתה גונב את התרופה. אבל אתה תדע שנהגת שלא כשורה אחרי שתיענש ותישלח לכלא. תמיד תרגיש אשמה על אי-היושר שלך ועל שהפרת את החוק.

שלב 3 – רמת העל-מוסכמות:

מדיניות החוזה החברתי:

בעד – אם לא תגנוב, יפסיקו לכבד אותך, ולא להפך. אם תיתן לאשתך למות, זה יהיה מתוך פחד, לא מתוך שיקול דעת. אתה פשוט תאבד את כבודך וכנראה גם את הכבוד שרוחשים לך אחרים.

נגד – תאבד את מעמדך ואת כבודך בקהילה ותפר את החוק. תאבד את הכבוד העצמי שלך אם תיסחף על-ידי הרגש, ותשכח את ראייתך לטווח רחוק.

מדיניות העיקרון המוסרי:

בעד – אם לא תגנוב את התרופה ותניח לאשתך למות, תמיד תאשים את עצמך לאחר מכן. אמנם תציית לכלל חיצוני – לחוק, אך לא תישמע לצו המצפון שלך.

נגד – אם תגנוב את התרופה, אחרים לא יאשימו אותך אבל אתה תאשים את עצמך, כי לא נשמעת למצפונך ולכללי היושר שלך.



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

צפייה מודרכת בהקלטת הרצאה בנושא המניע המוסרי:

חלק א' - השראה 20 דק' + 5 דק'

נצפה בקבוצות בחלק מתוך סדרת הרצאות של קורס שמועבר באוניברסיטת הארוורד בנושא מוסר. [ההרצאה הספציפית בה נצפה](#) עוסקת בשאלת השיקול והמניע להתנהגות מוסרית על בסיס תפיסתו של הפילוסוף עמנואל קאנט.

הערות למדריך/ה:

- נצפה בהרצאה מדקה 13:00 ועד 28:00.
- ניתן להוסיף כתוביות להרצאה (לוחצים על סימן גלגל השיניים שמוביל להגדרות) > כתוביות > תרגום אוטומטי > עברית. זה קצת ברמת גוגל טרנסלייט, אבל עושה את העבודה בצורה מניחה את הדעת).
- לאחר הצפייה בהרצאה נעשה הפסקת התרעננות קצרה של 5 דק'.

חלק ב' - דיון בשאלה 25 דק'

נקיים דיון במליאה סביב השאלות המפורטות בהמשך. חשוב לתת לשיח לנוע על הציר שבין התפיסה התיאורטית וההקשר לדברים שנאמרו בהרצאה, לבין החיבור לחיי היומיום (לא רק החיים הצופיים, גם ובעיקר שלנו כפרטים בתוך החברה הישראלית והאנושית).

1. איזה מחשבות או שאלות התעוררו בכם/ לאורך הצפייה בהרצאה?
(כדאי לרשום על הלוח / על דף במרכז החדר את השאלות שעולות)
2. בתחילת החלק בו צפינו נטען כי "במובן של בחינת המוסר, המניע החשוב הוא לעשות את הדבר הנכון כי הוא הדבר הנכון" (ולא כי יש מניעים נוספים או תועלת- הדוגמה שניתנה בהרצאה היא של המוכר בחנות, שיחזיר עודף נכון רק כדי שלא יצא לו שם רע). מה דעתכם/ על הקביעה הזאת?
3. בהמשך ההרצאה נאמר בהקשר של האמירה "honesty is the best policy" – "אם זה לא כי זה הדבר הנכון, אלא כי זה רווחי- אז זה לא באמת מוסר".
א. גם ביחס לאמירה הזאת, וגם בהתייחס לדברים שנאמרו ביחס לקביעה בשאלה הקודמת, האם נכון לחיות עם כזאת קביעה מוחלטת לגבי מוסר?
ב. האם משמעותה של קביעה מוחלטת כזאת לא מחבלת באמונה בכך שניתן לשנות ולהשפיע על התנהגותו של אדם? האם ניתן לדעתכם/ "לאמן את השריר" של התנהגות מוסרית, או במילים אחרות- לחנך למוסר?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

המפגש בין אחריות חוקית למוסרית:

חלק א' - הסבר 20 דק'

נפתח בכמה שאלות "חימום":

- חבישת קסדה ברכיבה- האם זה חוקי? האם זה מוסרי?
- לקחת ציוד משרדי הביתה- האם זה חוקי? האם זה מוסרי?
- לגנוב תרופה- האם זה חוקי? האם זה מוסרי?

לאחר מכן, נחלק את הקבוצה לזוגות או שלשות, כך שיהיו סה"כ 3 קבוצות קטנות, בהן נקיים לימוד- כל קבוצה תקבל טקסט תאוריה פילוסופית על מוסר (נספח א') ושאלות לדיון בקבוצה:

- איך אני מרגישה/ אל מול התאוריה ?
- הגדירו את התאוריה במשפט "מוסר הוא....."
- האם לדעתך מדובר בגישה רווחת במציאות שלנו?

חלק ב' - פירוק 20 דק'

לאחר מכן נצפה [בסרטון](#) דרך המשקפיים של התיאוריות השונות אותן הכרנו בחלק הקודם. לאחר הצפייה נדון במליאה בשאלות:

- הציגו את התיאוריה אותה הכרתם בחלק הקודם.
- מה הקשר בין התיאוריה שהכרתם לבין הסרטון? מה הדברים ש"מסתדרים" עם תפיסת התיאוריה, ומה הדברים שעומדים בסתירה אליה?

חלק ג' - השראה ודיון בשאלה 20 דק'

נניח במרכז החדר 2 כרטיסיות הנוגעות לשאלת האחריות החוקית והמוסרית של אדם בהתמודדות עם אירועים בחייו/ה (נספח ב') ונבקש מהמשתתפים/ות לקרוא את הכרטיסיות. לאחר מכן נדון יחדיו בשאלות:

- מה גובר על מה- האחריות החוקית או האחריות המוסרית?
 - האם יש מקרים בהם האחת מבטלת את השנייה? מתי?
 - האם נתקלתם/ בחייכם/ (האישיים ו/או הצופיים) במקרים בהם הייתה התנגשות בין האחריות החוקית לבין המוסרית? כיצד פעלתם/ האם בדיעבד הייתה זו הדרך הנכונה?
- לאחר מכן נניח דף נוסף במרכז החדר, ועליו כתוב ציטוט מתוך משנה אבות, פרק ג', משנה א':

עֲקֵבִיָּא בֵּן מֵהַלְלָאֵל אוֹמֵר, הִסְתַּכַּל בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים וְאֵין אֶתָּה בָּא לְיַד עֲבֵרָה.
דַּע,

מֵאֵין בָּאתְ

וְלֵאן אֶתָּה הוֹלֵךְ

וְלִפְנֵי מִי אֶתָּה עֹתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבוֹן.

מה הקשר בין משנה זו לבין האופן בו אנחנו תופסים/ות אחריות חוקית ומוסרית?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

נספח א' – תיאוריות פילוסופיות על מוסר

קבוצה 1- דאונטולוגי:

היום אנו עדים לצמיחת גישות פוסט מודרניות, המתבססות על מונחים כמו: "זוויות מבט שונות" "דינאמיקה של מערכות יחסים" או אפילו "אמפתיה", אלו כמובן צמחו כתגובה או אפילו ביקורת לגישות קודמות. בעבר ניתן לראות כי תורות האתיקה היו נוקשות יותר, והגיחו ממציאות חיים שונה משל היום. אם ניקח את האתיקה מזווית דאונטולוגית נוכל לראות כי החלוקה המקושרת על ידי הפילוסוף עמנואל קאנט מבצעת הבחנה בין מעשה אתי (טוב) ולמעשה לא אתי (רע) מבוססת על סט ברור של כללים או ערכים. השם של הגישה כשלעצמו לקוח מהמילה היוונית "דאון" משמעותה- חובה, מכאן שעל פי גישה זו האתיקה מכתובה כיצד נכון לפעול (אלכסנדר, 1985, אלכסנדר, 2000). הדאונטולוגיה שמה את הדגש על בחירת האדם אל מול סדר ברור, מכאן שישנה תמיד דרך נכונה לפעול ולכן היא חובת האדם. הפילוסופיה זכתה לפרשנויות רבות אך המשותף לכולן היא הדגשת חשיבות תוצאת המעשה אל מול סדר ברור של נורמות מוסריות ופגיעה בזכויות, כך למשל אם קיימת הבחירה להכריע בין תוצאה של פגיעה בחיי אדם (הזכות לחיים) או פגיעה ברכוש (הזכות לרכוש)- החובה המוסרית תהיה להימנע מפגיעה בזכות לחיים שעל פי רוב מהווה את הזכות העליונה. הקושי בגישה זו המנסה למקסם זכויות וחירויות מתחיל כאשר ישנו דיון על דירוג החירויות או במקרים בהם הבחירה היא בין תרחישים בהם החובה המוסרית נוגעת באותה זכות, לדוגמה: השאלה - מה מדורג יותר גבוה בסולם הנורמות המוסריות, חופש התנועה או הזכות לקניין (בשאלת הדירוג) או לחילופין דוגמא מוכרת מאתיקת מלחמה השואלת חיי מי קודמים חייל אשר מסכן את חייו או אזרח תמים של האויב? כאמור שני המקרים מציגים פגיעה באותה הזכות, הזכות לחיים (דוגט, 2013).

- איך אני מרגישה/אל מול התאוריה ?
- הגדירו את התאוריה במשפט "מוסר הוא....."
- האם לדעתך מדובר בגישה רווחת במציאות שלנו?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

קבוצה 2 - תועלתני:

גיון סטיוארט מיל היה כלכלן אשר התעמק בפילוסופיה, וגישתו ניסתה להעניק מענה לקשיים העולים מהגישה הדאונטולוגית. כפי שהעלה בעבר אדם סמית' (כותב עושר העמים) מטרתו של גוף/ ארגון היא מקסום הרווח והגברת היעילות. מיל שהושפע מהעולם הכלכלי הציע תורה מוסרית אשר על פיה על בחירתו של האדם היא למקסם תועלת עבור הפרט והחברה, זאת במטרה להעלות את ה"אושר הכללי". ישנה חשיבות לתוצאה אך הערך האמיתי על פיו יש לפעול הוא על סמך התועלת של הפעולה, ונקודת המוצא היא שפעולה בעלת תועלת לפרט- בקנה מידה רחב תייצר תועלת כללית גם עבור החברה.

גם בגישה זו ישנן בעיות רבות היות והמונח "תועלת" (כזה הנתפס כאנוכי מראש) הוא מונח הניתן לפרשנות רחבה למדי, וייתכן כי תועלת של אדם אחד היא סבל ופגיעה עבור אחר (הנינג, 2015). מיל שהיה חלוץ בתחום הכלכלה הליברלית טען כי "ההצדקה היחידה להפעלת כח כלפי אדם היא על מנת למנוע פגיעה. טובתו של אדם איננה סיבה מספקת". מציטוט זה אפשר להבין כי תחת פילוסופיה מוסרית זו ישנה ההנחה כי מעשה חיובי מעלה את האושר (ולכן אתי) ומעשה שאינו חיובי פוגע באושר ולכן אינו מוצדק ואתי (דבר שיכול להתבטא גם כדרישה לצמצום מעורבות קהילה/ממשלה בחיי הפרט).

ההצדקה שמיל מעניק לביקורת על כך שתועלתנות יכולה לייצר פגיעה מכוונת לצורך הגברת רווח/תועלת אישית, היא ש"האדם הסביר" הוא בעל תבונה, יכולות ורגש אשר יסייעו לו להתחשב גם בסביבתו ולפעול בצורה מאוזנת ביחס לזולת.

- איך אני מרגישה אל מול התאוריה ?
- הגדירו את התאוריה במשפט "מוסר הוא....."
- האם לדעתך מדובר בגישה רווחת במציאות שלנו?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

קבוצה 3 - בערות המוסר:

דרך נוספת להסתכל על אתיקה, היא דרך השקפתו של הפילוסוף ג'ון רולס. רולס הביע תסכול רב על היעדר היכולת של שתי הגישות הקודמות שהוצגו להגיע להכרעה במקרים רבים, ואף ביקר את השיקולים בהן כלא רלוונטיים או ככאלה שאינם מותאמים לסיטואציה. לפיכך יצר רולס, שהיה איש אקדמיה, סדרה של מאמרים וספרים המציגים רצף של עקרונות, אשר מטרתם להעניק כלים פונקציונאליים לקבלת ההחלטה האתית. עיקרון "מסך הבערות" למשל עשוי להכריע דיון אתי או להשיג פשרה בתהליך משא ומתן, העיקרון מנחה לשאול כיצד היינו מתייחסים למקרה לולא היינו דמויות בעלות אינטרס, ידע, אגו ו"מטענים קודמים". לעיתים אף יש לצאת מנקודת הנחה של אדם "שטרס נולד" ולשאול את השאלה: בהינתן התרחיש לאיזה מבין האפשרויות אותו אדם שלא יודע מה יהיה מינו/מוצאו/מעמדו יבחר להיולד- תחת הנחה זאת כנראה נוכל להגיע לפתרון המהווה איזון צודק והוגן יחסית, ולכן גם אתי יותר המסתתר מאחורי "מסך הבערות" (פרימן, 2008).

רולס אף שדרג את התיאוריה המוסרית עם כלי נוסף בשם "שיווי משקל רפלקטיבי" הבא לבחון את התוצאה שהביא "מסך הבערות". בהמשך אף יצר רולס עקרונות נוספים הנוגעים לפעילות אתית של קהילות, מפלגות פוליטיות ואף עמים שלמים.

הביקורת על פעילותו של רולס מגיעה מזירות שונות, בראש ובראשונה עולות טענות בקשר ליכולת של האדם להתנתק מטבעו, יצריו ותרבותו לשם קבלת החלטות, בהיבט פרקטי אך גם בהיבט מוסרי. זאת לצד ביקורות מהצד הליברלי על התעלמותו מחירויות הפרט לטובת "צדק חלוקתי" (צדק כהוגנות, 2010, מתורגם).

- איך אני מרגישה אל מול התאוריה ?
- הגדירו את התאוריה במשפט "מוסר הוא....."
- האם לדעתך מדובר בגישה רווחת במציאות שלנו?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

נספח ב' – מה בין אחריות חוקית למוסרית

אחריות מוסרית אינה זהה בהכרח לאחריות חוקית. אדם נחשב אחראי חוקית לאירוע, כאשר מערכת חוקית מחויבת לשפוט אותו על אירוע זה. על אף שלעיתים קרובות כשאדם אחראי מוסרית למעשה מסוים, הוא גם אחראי לו מבחינה חוקית, שני המצבים לא תמיד מתלכדים, כיוון שהחוק לא יכול ולא מעוניין לכסות את כל תחומי המוסר האישי. לדוגמה, אם אדם מקלל את חברו והאחרון נפגע מכך רגשית, הוא לא ייחשב כאחראי מבחינת החוק למרות שרבים יחשיבו אותו כאחראי מבחינה מוסרית.

מהו המעשה הראוי כלפי האחר, לנוכח האחריות שקיימת לאדם מסוים? התשובה לשאלה זו – לבליבה של המחשבה המוסרית – היא שעליו לבחור ולעשות את המעשה הטוב, כלומר המעשה הראוי. אך בעוד שכל אדם יכול להגדיר את הטוב כראות עיניו ובהתאם לכך לפעול לפי שיקול דעתו, האחריות המוסרית קובעת שהמעשה הראוי הוא המעשה על פי החובה והצדק, ובהתאם לזכות שקיימת לאדם.

עֲקֵבִיא בֶן מְהֻלָּאֵל אוֹמֵר, הַסֵּתֶכֶל בְּשִׁלְשָׁה דְּבָרִים וְאֵין אֶתָּה בָּא לִיְדֵי עֲבָרָה.
דַּע,

מֵאֵין בָּאתָ
וּלְאֵן אֶתָּה הוֹלֵךְ
וּלְפָנַי מִי אֶתָּה עֲתִיד לָתֵן דִּין וְחֶשְׁבוֹן.



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

"היה נכון" – איך נחנך לעשות את הדבר הנכון?

חלק א' – השראה 10 דק'

נקרא יחד טקסט שכולנו מכירים (קריאה יחפה) המנון הצופים: היה נכון.

הִיָּה נָכוֹן לְמַלֵּא חוֹבָתְךָ
נֶאֱמַן לַעֲמֹד וּלְאַרְצֶךָ.
בְּכָל עֵת לְזוֹלָתְךָ תַּעֲזֹר
חֻקְתֶּךָ, הַצּוֹפָה,
שְׁמוֹר תִּשְׁמֹר.
הִיָּה נָכוֹן, נָכוֹן תָּמִיד
הִיָּה נָכוֹן חֻקְתֶּךָ לִשְׁמֹר!

נשאל: מה הציווי "היה נכון" אומר לנו? מה המשמעות שיש לציווי הזה עבורי?
האם ואיזה ציפייה הוא מייצר לנו מעצמנו ומהחברה מאיתנו?
(דגש נוסף – העובדה שבאנגלית אומרים בי פריפרד ובחרו לתרגם זאת ל "היה נכון" ולא להיות מוכנים. למה?
האם יש קשר לזה שאנחנו הצופים העבריים?)

חלק ב' – פירוק 15 דק'

לאחר שדנו בכונת הציווי "היה נכון" ננסה להבין מה האחריות המוסרית שלי כצופה.
נפזר על הקירות חלקים מתוך הטקסט: ונבקש מהקבוצה לעבור ולענות על השאלות הפזורות ובנוסף לרשום מחשבות או שאלות שעולות במהלך הסיבוב.
"היה נכון למלא חובתך"

- מה הכוונה בלמלא את חובתי? מהי החובה שעליה מדובר?

"נאמן לעמך ולארצך"

- כיצד באה לידי ביטוי נאמנות זו? האם נאמנות יכולה להיות לא מוסרית?

"בכל עת לזולתך תעזור"

- "לזולתך" – מי או מה היא הזולת שלי? (קהילה, משפחה, זרם השתייכות וכו') האם עזרה זה משהו פאסיבי שאנו מגיבים לו רק מתוך חשיפה? או מתוך יוזמה? (הערה למדריכ.ה: למעשה אין חוק המחייב אותנו לעזור לזולת)

"חוקתך הצופה שמור תשמור"

- מהי החוקה עליה צריך לשמור? (מידות הצופה? החוק במדינה? עשרת הדיברות?). ביחס לשאלה של חובה לחוק או לדבר הנכון – האם השיר קורא לנו לעשות משהו לפי חוק או לפי הדבר הנכון?



תנועת הצופים העבריים בישראל (ע"ר)

חלק ג' - שיתוף וחשיבה משותפת 30 דק'

נבקש לשתף במחשבות ובדברים שקראו וכתבו ולאחר מכן נדון סביב השאלות הבאות:

- איך אנחנו כצופים/ות יודעים/ות מהו הדבר הנכון? איך יודעים מה נכון? כיצד מחליטים מה נכון?
- האם מה שנכון יכול להשתנות במרוצת השנים? (לדוגמא: הרבה מאוד שנים בתנועת הצופים חששו לקדם חינוך פוליטי כדי לא לייצר אידיאולוגיה שתוכל לפגוע בקהלים שונים בתנועה כי זה מה שהרגישו שזה הדבר הנכון לאותו זמן)
- איך נחנך בתוך התנועה לפעול לאור מידות צדק ומוסר?
- איזה אתגרים יש לנו בקיום שיח על צדק ומוסר בינינו לבין עצמנו ובינינו לבין החניכים/ות בשכבות הגיל השונות? האם קיימים? ואיך נכון להתמודד עם זה?
- איזה כלים עומדים לרשותנו?
- מה יכול להקשות עלינו?
- האם בתקופה זו של משבר, יש מקום לנהל שיח כזה בכלל? סביב אילו נושאים הייתם/ן רוצים/ות לנהל שיח של מוסר וצדק עם חניכיות/ות השונות ו/או הצוות הבוגר? מדוע? מה מטרת קיום שיח שכזה?